

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

AQUINÓI TAMÁS A BÉKÉRŐL

MI A TUDOMÁNY? KI A TUDÓS?

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

23. Halottak napja

24. Mondatrend – a mondat rendje

12. szám

2003. október

Felelős kiadó:
Dobszay László

Gondolkodó 1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

Gondolkodó 2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról.

Gondolkodó 3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltekhez.

Gondolkodó 4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltosza. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosza karácsonyi matutinuma.

Gondolkodó 5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

Gondolkodó 6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae.

Gondolkodó 7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

Gondolkodó 8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

Gondolkodó 9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (*Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztfjét imádo tisztelettel illetni?*) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről.

Gondolkodó 10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

Gondolkodó 11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

Kézirat gyanánt

Aquinói Tamás a békéről (2)

(Summa Theologica Secunda secundae partis, XXX. 1-3.)

(Folytatom a Gondolkodó 11. számában megkezdett sorozatot)

Vajon mindenki kívánja-e a békét?

1. A második kérdéshez így fogunk hozzá: Úgy látszik, nem mindenki kívánja a békét. A béke ugyanis Dionisziosz (Pseudo-Areopagita Dénes) szerint egyetértés, vagyis a konszenzus egységét létrehozó erő. Ám azok, akik híján vannak az értelemnek, nem egyesülhetnek egyetértésben. Az ilyenek tehát nem tudják kívánni a békét.

2. Egy kívánság nem vezet egyszerre két ellentétes irányba. Ám sokan a háborút és a széthúzást kívánják, tehát nem mindenki kívánja a békét.

3. Csak a jó vonzza magához kívánságunkat. De van rosszféle béke is, különben nem mondaná az Úr: „Nem jöttem azért, hogy békét hozzak”; tehát nem mindenki kívánja a békét.

4. Amire mindenki kíváncsi, úgy látszik, annak kell lennie a legfőbb jónak, vagyis legvégső célnak. Ám a béke nem ilyen, hiszen a földi lét állapotában is birtokolhatjuk a békét, különben az Úr hiába parancsolná: „Békesség legyen köztetek”. Tehát nem mindenki kívánja a békét.

Ezzel szemben áll, hogy Augustinus szerint (De Civitate Dei), mindenki a békét kívánja, s ugyanezt mondja Dionisziosz is.

A kérdésre válaszul azt mondjuk, hogy amikor az ember valamit kíván, vele együtt kívánja azt, ami kívánságának eléréséhez hozzátartozik, s kívánja annak eltávolztatását, ami kívánságának elérését akadályozza. A vágyott jónak elérését megakadályozhatja egy *ellentétes* irányba ható kívánság: vagy sajátmagunké, vagy valaki másé. A kívánságnak mindkét féle széthúzását – mint előbb kifejtettük – a békesség távoztatja el. Ezért szükségszerű, hogy mindenki, akiben valami iránt kívánság van, egyúttal kívánja a békességet is, legalábbis annyiban, hogy minden kívánó azt kívánja, hogy amit kíván, ahhoz nyugalomban és akadálytalanul elérjen. Márpedig éppen ebben áll a béke értelme, melyet Ágoston így határoz meg: *a rendből jövő nyugalom*.

Az első ellenvetésre azt feleljük, hogy a békében benne foglaltatik nem csak az értelem, az ész, az emberi érzékenység kívánságainak egységre jutása, hanem a természetből fakadó kívánságoké is. Ezért mondja Dionisziosz, hogy a békesség az értelemnek és a természetnek együttható ereje (consensus és connaturalitas). Az *egyetértés* az értésből származó kívánságok közt teremt egységet, a *természeti harmónia* (connaturalitas) pedig a természetből származó kívánságokat hozza egységbe.

A második ellenvetésre azt mondjuk, hogy azok is, akik háborúkat és széthúzást keresnek, nem másra vágyakoznak, mint a békére; de nem ismerik föl azt a békét, amely pedig megvan nekik. Mert ahogy mondtuk, nincs ott béke, ahol valaki a másikkal olyan egyetértésre jut, mely szemben áll azzal, amit ő maga jobban szeretne. Azért akarják az emberek háborúsággal szétrombolni ezt az egyetértést, mert úgy érzik, hogy éppen a béke hiányzik belőle. Így akarnak elérni a békéhez, melyben már nincs semmi, ami akaratukkal szemben állna. És ezért mind, akik harcolnak, a harc által egy olyan békéhez szeretnének eljutni, mely tökéletesebb annál a békénél, amelyet jelenleg birtokolnak.

A harmadik ellenvetésre azt mondjuk, hogy a béke a kívánságok elnyugvását és egységre hozását jelenti. Ám a kívánság irányulhat a jóra (simpliciter: minden megszorítás nélkül), vagy irányulhat arra a jóra, ami jónak *látszik* szemünkben. Ennek megfelelően lehet a béke is valószínűs, vagy lehet látszólagos. A valódi béke nem valósulhat meg, csak ha a kívánság valódi jóra irányul. Hiszen mindaz, ami rossz – habár valamilyen szempontból jónak látszik, s ennyiben a kívánságot megnyugtatja –, valójában mégis tele van hiányossággal, s ennyiben a kívánság kielégítetlen, nyugtalan és háborgó marad. Éppen ezért igazi békét csak az igazi javak adnak, és csak a jóknak. Az a béke, mely a gonoszoké, látszólagos, és nem valódi béke. Ezért mondja a Bölcsesség könyve (14. fej.): „A nagy háborúságban élők, az ily sokszoros és nagy háborút tudatlanságból békének hívják.”

A negyedik ellenvetésre ezt mondjuk: Mivel az igazi békét csak a jóban lehet megtalálni, azért – miként az igazi jó is lehet tökéletes vagy tökéletlen –, kétféle az igazi béke is. Az egyik a tökéletes béke, s ezt a legfőbb jó tökéletes élvezete adja, mikoris minden kívánságunk egységre

jut, az Egyetlenben való megnyugvással. Ez a végső célja a lélekkel és értelemmel bíró teremtménynek. Erről mondja a 147. zsoltár: „Mert határaidon békét Ő teremt”. A másik pedig ugyan valódi, de tökéletlen béke, mely már ezen a világon is megvalósulhat. Bár a lélek legfőbb vágya Istenben nyugszik, de rajtunk kívül is, magunkon belül is maradnak olyan dolgok, melyek e legfőbb vágy ellen hadakoznak, s melyek zavarják ezt a békét.

Vajon a békesség a szeretet sajátos kihatása-e?

1. A harmadik kérdéshez így fogunk hozzá: Úgy látszik, a béke nem a szeretet sajátos kihatása, mivel a szeretet nem létezhet azon kegyelem nélkül, mely az embert Istennél kedvessé teszi (*gratia gratum faciens*). Ám a béke meglehet olyanokban is, akikből hiányzik ez a kegyelem, hiszen olykor a pogányokban is meglehet a béke. Tehát a béke nem a szeretet kihatása.

2. Nem lehet a szeretet kihatása az, aminek ellentéte a szeretettel együtt létezhet. Márpedig a széthúzás, mely a béke ellentéte, megfér a szeretettel, hiszen még a szent egyháztanítók (mint Jeromos és Ágoston) sem tudtak egyes dolgokban egyetértésre jutni. Az Apostolok Cselekedetében olvassuk, hogy Pál és Barnabás között is nézeteltérés támadt. Úgy látszik tehát, hogy a béke nem a szeretet kihatása.

3. Nem lehet ugyanaz a dolog különböző dolgok okozata. A béke azonban Izaiás szerint az igazságosság kihatása: „És a béke az igazságosság műve lesz.” Tehát a béke nem a szeretet kihatása.

Ezzel szemben megáll az, amit a 118. zsoltár mond: „Nagy a békességük azoknak, akik szeretik a te törvényedet”.

A kérdésre válaszul azt kell mondanunk, hogy a béke fogalmában kétféle egyesülés foglaltatik. Az egyik: az ember saját kívánságainak egységbe rendezése. A másik: saját kívánságunknak egységbe hozása a másik ember kívánságával. És mindkét egységre hozást a szeretet hajtja végre. Az első egység azzal jön létre, hogy Istent szeretjük *teljes* szívvel, vagyis minden dolgunkat őhozzá viszonyítjuk, s így minden kívánságunkat *egy* dologban foglaljuk össze. A másik egységesítést pedig azzal hajtjuk végre, hogy szeretjük felebarátunkat, mint önmagunkat. Ebből következik, hogy az ember azt akarja, hogy felebarátjának akarata épp-

úgy érvényesüljön, mint saját magáé. Emiatt a szeretet megnyilatkozásai közé tartozik az *identitas electionis* (a választás azonossága), s ezért mondja Cicero: a barátokat az jellemzi, hogy ugyanazt akarják és ugyanazt nem akarják.

Az első ellenvetésre azt kell mondani, hogy az embert Istennél kedveltte tevő kegyelem csak a bűntől fogyatozik meg. A bűnből fakad, hogy az ember elfordul a helyes céltől, egy helytelen célt állít fel, s ennek megfelelően kívánsága elsősorban nem a valódi végső jóhoz, hanem a látszat-jóhoz tapad. Éppen ezért a kedveltte tevő kegyelem (*gratia gratum faciens*) nélkül nem lehet bennünk igazi, hanem csak látszólagos béke.

A második ellenvetésre azt kell mondani, hogy miként Aristoteles kijelenti, a barátsághoz nem szükséges a nézetekben való egyetértés, hanem az egyetértés az élethez *lényegesen* hozzátartozó javak tekintetében, s főleg a nagy dolgokban. A kis dolgokban való különvélemény olyan, mintha nem is lenne megoszlás. Ezért semmi sem tiltja, hogy az egymás iránt szeretettel lévők véleményeikben külön-külön úton járjanak. Ha a fontos javakat illetően megvan az egyetértés, az apróságokban levő vita nincs a szeretet ellen. Az efféle viták ugyanis a véleménykülönbségből adódnak, mikor egyik ember úgy értékeli, hogy a vitatott dolog hozzátartozik ahhoz a jóhoz, melyben egyetértenek, a másik meg azt tartja, hogy nem. Az efféle nézetkülönbség az apró dolgokban és a vélekedésekben ellene van ugyan a *tökéletes* békének, amelyben majd a teljes igazság felragyog, és minden kívánság beteljesedik. De nincs ellene annak a tökéletlen békének, amelyet itt a földön elérhetünk.

A harmadik ellenvetésre azt kell mondani, hogy a béke az igazságosság műve *közvetetten*, amennyiben eltávolít valami akadályt. De *közvetlenül* a szeretet műve, amennyiben a szeretet saját jelentése szerint békét hoz létre. Mert szeretet – mint Dionisziosz mondja – vis unitiva (egyesítő erő), márpedig a béke a kívánczók hajlamainak egyesülése.

Mi a tudomány? Ki a tudós?

Tartozik-e rám, hogy mi a tudomány és ki a tudós? – mondja most legtöbb olvasóm. Talán igen, felelem én.

Elsősorban: engem például mindig érdekelt, hogy más mit csinál, arról hogyan gondolkozik, s mi a „titka” egy-egy szakmának. Miért ne lehetne az *érdekes*, hogy mi irányítja a tudomány útját és a tudós tevékenységét?

Másodsorban: Lehetnek olvasóim között olyanok, akik maguk is e-félével foglalkoznak, vagy a tudományos munkához hasonlóat űznek, esetleg csak éppen a tudománytól kapott tudást használják, tanítják, terjesztik. Akkor pedig jobban megértik, amit kapnak, ha a hozzá vezető útról is van tudásuk.

De főképpen, harmadsorban: A tudományos kutatás elvei, módszerei, tapasztalatai modellnek is tekinthetők. Végso soron a legtöbb emberi tevékenységben van valami „felfedezés-szerű”, minden emberi tevékenységben fontos, hogy módszeresen járjunk el. Egy kis utánagondolással bizonyára ki-ki meg tudja találni a hasonlóságokat a maga munkája meg az itt leírt modell között. Aki jó a doktorkodásban, a földművelésben, a főzésben, a gyermeknevelésben, az hasonló úton jár, ha kívülről nem is látszik a hasonlóság.

Nem akarok én senkit kioktatni, egyszerűen csak leírom tapasztalataimat. Kollégáim visszaigazolhatják, vagy kiegészíthetik, vagy kijavíthatják. A fiatal kollégákat talán segíti abban, hogy megtakarítsanak néhány kerülőt.

Magam főként a zene- és liturgiatudományban szereztem e tapasztalatokat. Némi változtatással ezek átvihetők mindenféle humán tudományra; az alapelvek minden tudományra, és azon túl minden szakértelmet kívánó tevékenységre alkalmazhatók.

Nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a tudomány valami különleges nagy dolog, és hogy a tudós valami rendkívüli ember. A tudomány ugyanolyan tisztességes foglalkozás (lehet), mint bármi más, a tudós pedig éppen olyan, mint egy másik ember, csak éppen más feladatot bízta rá.

Egy igen egyszerű különbségtétellel kell kezdenünk: mi a különbség tudás és tudomány között? Bár aki tud, annak tudása van, tehát tudós, mégis másra gondolunk, mikor tudósról beszélünk. Ugyanakkor sokszor tapasztaltam, hogy amikor valakin joggal kérjük számon valaminek tudását (például mert olyan dolgot mond vagy tesz, amihez bizonyos tudásra lenne szüksége), visszaveri azzal, hogy ő gyakorlati ember, s „nem tudományosan közeledik a feladathoz”. Ahhoz, hogy az életben bármilyen területen helyt álljunk, az ahhoz tartozó és a feladathoz méretezett tudással rendelkezünk kell. Ez hozzá tartozik a szakma erkölcséhez. Erkölcstelen, aki nem tudja azt, amit az ő helyzetében tudni kötelessége. A régiek „ars”-nak nem a művészetet nevezték, hanem ezt a fajta szaktudást. Megvan a hajóépítőnek, a kézművesnek, az orvosnak, a mérnöknek a maga „arsa”, sőt a középkorban még efféle is mondtak: „ars epistolandi” (a levélírás kunsztja) vagy „ars dictandi” (a jó fogalmazás technikája). „Ars” ugyanazt jelenti, mint „technika”, vagy „kunszt”: a megbízható szaktudáson alapuló, az emberi természethez illő (ebben az értelemben „humánus”) jártasságot egy tevékenységben.

Az orvosnak pontosan, árnyaltan tudnia kell a test minden sajátosságát, elrendezését és működését. Ha rossz helyre nyúlt, vagy rosszul ítélte meg a betegséget, ha nem tudta (még hozzá elég magas fokon) azt, ami a beavatkozáshoz szükséges, akkor nem mondhatja azt, hogy „ő nem tudományosan közeledik a feladathoz”. A tudás tehát: az elődök által felhalmozott, egy adott dologhoz tartozó ismeretek birtoklása, azzal a részletességgel, árnyaltsággal és olyan fokon, ahogy az illető tevékenységhez szükséges. Ez a tudás azonban nem tudomány. A tudományhoz nélkülözhetetlen a tudás, mégpedig egyrészt a tárgyi tudás, másrészt a tudomány műveléséhez tartozó technika tudása. Ugyanakkor a tudomány több, mint tudás. A „tudós” több, mint valami tudója. Első megközelítésre elég ha annyit mondunk: ha a tudás az elődök által felhalmozott ismeretek *birtoklása*, akkor a tudomány ezeknek az ismereteknek *gyarapítása*.

Tovább jutunk, ha azt próbáljuk meg leírni, milyen pályán halad előre konkrét esetekben a tudós. Ezzel voltaképpen nem is az ő munkáját követjük (hiszen munkamódszerük különbözhet egyéniségüktől vagy a témától függően). Inkább magának a tudománynak belső szerkezete je-

lenik meg szemünk előtt, egy olyan szerkezet, mely többé-kevésbé a jó tudósok munkamódszerét is meghatározza.

I

Képzeljünk el a könnyebb megértés kedvéért egy „ideális” kutatási folyamatot. Talán meglepő lesz, de bevezető példámat a művészetek területéről, a zeneszerzői munkából veszem. Igor Sztravinszkij így írja le saját zeneszerzői tapasztalatát:

„Munkám közben hirtelen valami váratlanra bukkanok. Ez a váratlan megdöbben. Észreveszem, s megfelelő időben hasznot húzok belőle. A véletlennek ezt az ajándékát nem szabad összetéveszteni a képzelet szeszélyével. A képzelet egy elhatározás nélküli akaratot jelent, mely ráhagyja magát a szeszélyre. A váratlan előbb említett segítségével viszont valami egészen más. Az egy olyan belső együttműködés, mely rákapcsolódik az alkotói folyamat inertiájára (nehézkedési erejére), és a pusztá akarat elkerülhetetlen merevségét enyhíti.” (Strav. 55)

Hogy indul meg – persze csak elvben és ideális esetben – egy kutatás? A kutatóban felmerül egy kérdés. Lehet, hogy valami más témán dolgozott, s az vetette elébe a kérdést. Vagy egy véletlen találat, egy adat, egy megfigyelés állította talány elé. Vagy korábban lezártunk egy kutatást vagy inkább kutatási fázist, és az eredmény továbbgondolása vetett fel új kérdést. Az is megtörténhet, hogy egy „forrást” (könyvet, kottát, adattárat, jegyzéket) tanulmányoz, s közben támad egy ötlet, aminek utána kellene járni. Még az is megeshet, hogy az indítás kívülről jön: felkérlik egy könyv vagy cikk megírására, egy előadás megtartására, melynek felelnie kellett a „megrendelők” által feltett kérdésre.

1. Bármily magától értetődő, mindjárt látni fogjuk, miért fontos, hogy a kutatást valami megfogalmazott vagy legalább homályosan megfogalmazott *kérdés* indítsa meg. És mi történik ezután?

2. Azután, hogy tisztázta, mi is lenne a kérdés, elkezdi a felelethez szükséges *anyaggyűjtést*. Az anyaggyűjtés: azoknak az adatoknak, ismeretforrásoknak áttanulmányozása, melyek várhatóan hozzásegítik őt a felelethez.

3. Ám ez együtt jár egy másfajta tájékozódással is: rá kell találnia, milyen *technikát* kell alkalmaznia, hogy az anyagot jól megismerje, az egy témához tartozó megfigyelések együvé kerülhessenek, s valami logikus sorba álljanak. És itt nemcsak a külső technikáról van szó (jegyzetek rendezése, adatbázisok összeállítása, elemzések rögzítésének módja), hanem egy belső technikáról is: ki kell tapasztalnia, hogyan kell az agynak dolgoznia ahhoz, hogy az adott témából egyről kettőre jusson.

4. Ezzel együtt el kell kezdeni a témához tartozó *irodalom* feldolgozását. Tételezzük fel, hogy az adott részterületen ismerjük az alapvető irodalmat. Mondjuk például: nagyjából tisztában vagyunk Mozart életével, zenei környezetével, műveinek jegyzékével, stílusával és stílusváltozásával, stb. De az általunk kijelölt téma megkívánja, hogy – legalább elvileg – mindent megismerjünk, amit arról előttünk írtak. A fenti példánál maradva, bizonyos, hogy mindent nem olvashatunk el Mozartról és koráról (csupán minden fontosat). De ha, mondjuk, Mozart vonósnégyeseivel kapcsolatos a kérdésünk, akkor a vonósnégyesekről szóló irodalmat a lehető legnagyobb teljességgel meg kell ismernünk. Még csak az sem elég, ha elolvassuk: gondolkozva kell elolvasnunk, mérlegelve, olykor akár kritizálva az irodalmat, s hozzávetve saját tapasztalatainkat. Az anyaggyűjtést és az irodalmat állandóan egymáshoz viszonyítva haladunk előre: a kutatott anyagból szerzett tapasztalatokat vetjük össze az elődök véleményével, viszont az elődök véleményét mérlegre tesszük az általunk megismert anyag alapján. (Csak zárójelben említem meg: az irodalom megismerésének is van technikája: ki kell alakítanunk, az adott esetben milyen módszerrel jegyzeteljünk, mit és milyen részletesen kell „kiírunk”, hogyan fogjuk újból megtalálni, amire majd később lesz szükségünk, stb.).

5. A fentiekből úgy tűnik, mintha valami nagyon biztos haditerv szerint haladnánk előre. A tudományos kutatás egyik legfontosabb sajátága: a belső bizonytalanság. Aki túl korán túl jól tudja, merre halad, hová jut, az valójában nem kutat, hanem előre elhatározott tételekhez gyűjt bizonyítékokat. Még amit biztosan látunk, ott is hagyunk egy kis „rést” arra, hogy későbbi tapasztalatok szerint módosítsuk, igazítsuk a megállapítást. Sokszor nem is az fog történni, hogy megváltozik ítéle-

tünk, hanem inkább árnyaltabbá, komplikáltabbá, de éppen ezért valóságosabbá fog válni. Legyen ez a „habozás posztulátuma”.

6. Mindez igazából még csak felkészülés a munkára. Viszont közben kialakul egy munkaterv. Látjuk, mi mindent kell megnéznünk, elolvasnunk, elemeznünk, milyen összesítésekre lesz szükségünk, milyen kiegészítéseket kell tennünk a témán kívül eső, sőt esetleg szakmánkon kívül eső terepekre is kitekintve. Én nagyon hasznosnak tartom ezt a pillanatnyi megállást, megtorpanást, elgondolkozást akkor, amikor nagyjából a gyűjtés egy negyedénél tartunk. Ha korábban alakítjuk ki munkarendünket, lehet, hogy nem az anyag természetének megfelelő munkamódszert választunk, olyan ketrecbe zárjuk magunkat, mely nem enged helyet a tapasztalatok hasznosításának. Ha viszont túl későn állunk meg tervezni, akkora káosz lehet mögöttünk, amin már nem tudunk úrrá lenni.

7. Most következik a munka dandárja: a témához tartozó nagy (amennyire emberileg lehetséges, teljes) anyag összegyűjtése és kiértékelése, elemzése. A mennyiséget nézve ez a követelmény teljesíthetetlen. De arra figyelmeztet, hogy galádság egy kis anyagból nagy következtetést levonni. Egy példa nem példa, szoktuk mondani. Azután mindig meg kell a dolgot ellenkező oldalról is vizsgálni. Lehet, hogy valaki végigvizsgál tízmillió magyar embert, s megállapítja, hogy mindenkinek két füle van. Ebből azt következteti, hogy a két fül a magyar ember jellegzetessége. Amíg a fordítottját is meg nem nézi: ki mindenkinek van két füle, addig nem zárta ki a tévedést, hamis általánosítást. Meg kell tehát állapítani, hol van a kétfülűek halmazának határa? hol *nem* érvényesül a tétel, hogy „két füle van”?

8. Amire tapasztalatom szerint nagyon kell figyelni: az anyaggyűjtésnél mindig egyesítenünk kell a fizikai és szellemi munkát. Rendet kell tartanunk, fáradhatatlanul írni, rendet rakni, a könyvet fölvenni, letenni, a cédulákat átrendezni, stb. De közben mindig gondolkozni azon, amit látunk. Vannak a mechanikus munkának megszállottjai. Mint a gép, dolgoznak az anyagon, s nem hagynak időt arra, hogy valamit meg is lássanak abban. Olykor még büszkéek is arra, hogy ők hány száz papírt raktak az asztal baloldaláról a jobb oldalára. Nem gondolják meg, milyen vesztegetése az időnek az, hogy pusztán a kezük jár, mikor

ugyanannyi (vagy alig egy másodperccel hosszabb) idő alatt már meg is figyelhetnének valamit, elindulhatnának a következtetések lépcsőin át felfelé, „a felelet” felé. Ehhez hasonló, aki azt gondolja, hogy előbb van egy munkafázis, melyben dolgozunk, gyűjtünk. Aztán ezt befejezve elkezdünk gondolkodni. Valójában az a szerencsés, ha a kettő minél inkább együtt jár, összefonódik. A művészi munkához hasonlítanám ezt. Van aki azt gondolja, először megtanulja a darabot, aztán majd kidolgozza. Pedig ez a kettő nem válik el egymástól. Az első leütött hang is már művészi kvalitást hordozhat, s a végső művészi ihlet is elválaszthatatlan a technikától.

9. Itt kell beszélnünk a számítógépről. A közelmúltban azt írtam róla: a szellemi munka ellensége, a szellemi munka barátja. A számítógép – úgyis, mint kiváló játékszer – csábítja leginkább az embert arra, hogy órák hosszát (gondolkodás és elemzés nélkül) az adatokat „kalapálja” befelé, s úgy érezze, hogy most nagyon intenzíven dolgozik. Öncsalás azt gondolni, hogy ha sok adat lesz a számítógépben, akkor abból kijön az eredmény. A számítógép semmi több, mint egy nagy teljesítményű jegyzetfüzet. Az adatok regisztrálása csak egy kemény intellektuális munkával párosítva lesz helyes következtetések előkészítője, s hozzátehetjük: a humán tudományokban e következtetések nem igazán mennyiségi jellegűek (statisztikák, stb.). Vagyis mindvégig lesben kell állni annak az intellektuális képességnek, mely belelát az anyagba, mely megmérhetetlen, megszámolhatatlan minőségeket tud felismerni.

10. Eközben végre kitisztul maga a téma. Ki fog derülni, hogy kezdetben rosszul ismertük meg annak természetét. A kérdés nem is egészen az, itt az ideje átfogalmazni. Vagy a kérdés túl nagy terjedelmű, le kell szűkítenünk (vagy ki kell tágítanunk), egyes részeit, vagy továbblépéseit egy másik cikkre kell hagyni. Kialakul a tanulmány belső hierarchiája is: mi lesz annak súlypontja, s mi lesz csupán járulékos része? hogyan tagolódik, s milyen a részek egymáshoz való aránya?

11. Ennek fényében újra vissza kell mennünk az anyaghoz. Azt meg kell rostálnunk, ki kell hagynunk azt, ami „nem fér bele” a cikkbe, előadásba. Vagy éppen az derül ki, hogy következtetésünk nem megbízható, ha nem egészítjük ki még ilyen vagy olyan további anyaggal. Ilyenkor meg hozzá kell gyűjtenünk további adatokat. Megtörténhet, hogy

valami helyes megértéséhez egy külön kis „mellék-kutatást” kell végeznünk: speciális forrásokat, speciális irodalmat átfutnunk, nem is a téma egésze kedvéért csak egy fontos részére való tekintettel. Most derül ki, milyen jó volt az a kis kezdeti bizonytalankodás, mely meghagyta ennek az utólagos korrekciónak az esélyét.

12. És ezzel eljött az első megfogalmazás ideje. Ez az első megfogalmazás még nem másnak számára szól, hanem saját magunknak. Ki kell alakulnia mit milyen sorrendben kell elmondanunk, mi lesz a tanulmány szerkezete. Ki kell derülnie, hogy valójában mennyit és milyen rendben mondhatunk el az adott előadásban, gondolva arra is, hogy hol, milyen körülmények közt, kiknek, milyen műfajú fórumon fogjuk elmondani vagy leírni mondanivalónkat. Nem egyszer megesik, hogy a kimondott, megfogalmazott gondolat gyűjt világosságot: mutatja meg, mi fontos, mi hamis, mi az eltúlzott, egyoldalú. „Ős patkány terjeszt kórt miköztünk, a meg nem gondolt gondolat” (József Attila). Először saját magunkat kell az első megformálás hosszadalmasságának pedagógiájával „megtanítanunk” arra, amit majd másoknak is megtaníthatunk. És megtörténhet, hogy az első megfogalmazás után vissza kell menni az anyaghoz, mert most derült ki, mit nem értettünk jól, hol voltunk hanyagok, hol volt hiányos a gyűjtés – vagy a logika.

13. Én csak ezután szoktam elkezdeni a külvilág számára szóló megfogalmazást. Első cikkeimnél a fönt említett „első megfogalmazást” elolvasás nélkül eldobtam, mert az csak a tisztázásra, artikulálásra, árnyok megállapítására, a logikai kötések megtalálására volt szükséges. Viszont most, a második megfogalmazásban valódi mondatokat kell alkotnunk, melyek tartalma pontosan megfelel állításainknak. Doktoranduszaimnak nagy betűkkel kiírtam: „Valójában mit akarsz mondani? És valóban azt mondja a mondatod?” Itt már számít a stílus is. Mi a rövid mondatok és mi a körmondatok helye? Milyen sorrendben kell a gondolat-elemeknek egymásra következni? Érzékelhető-e a mondat tagolása? Jó-e a frázisok hossza és elhelyezkedése? Hogyan alakuljon a mondat ritmusa, periodicitása úgy, hogy az segítse az olvasót a gondolat kikerekedését megérteni. A modern íráskultúra nagy veszélye a szem uralma. A leírt mondat egy elhangzó mondat rögzítése. Ha nem *hallod* a mondatodat, akkor nem is kerülsz vele viszonyba, nem

is tudod kormányozni azt. Én sok-sok évig hangosan mondtam, amit írok; azután sokáig szájmozgással követtem a mondataimat; s ma is úgy írok, hogy képzeletben kimondom, egy képzelt hallgatóság előtt recitálom a mondatot, figyelve, hogyan kerekedik ki elejétől a végéig.

14. És ha a mondat, a mondatok sora jól sikerült, akkor tartalmazza mindazt, ami előzőleg történt, s egyben feleletet adott arra a kérdésre, melyből a kutatás elindult.

A fentieket kétféleképpen olvashatjuk. Úgyis, mint egyetlen kutatás kronológiáját. De úgyis, mint magának a tudománynak logikai építményét.

Sőt *elvileg* minden egyes cikk is így épül fel. Először feltesz egy kérdést. Esetleg elmondja, milyen ismeretek vagy tények hozták elő ezt a kérdést. Azután megjelenik az anyag és annak értelmezése. Végül a dolgozat végén el kell jutnunk egy felelethez, egy olyan általánosítás-hoz, mely a tárgyalt, elemzett anyagból adódik, mégis több, mint annak az anyagnak elővezetése.

Persze ez csak *elvileg* igaz. Vannak más, furfangosabb szerkesztési módszerek. Láttunk olyan cikket, mely egy első pillantásra teljesen jelentéktelen, hétköznapi megfigyeléssel indul, s lassanként derül ki, mire ment ki a játék. Vannak pedáns cikkek, melyek először elmondják a „status questionis”-t: kik és mit mondtak eddig a témáról. Lehetséges, hogy ismét egy másik cikk a legáltalánosabb kérdéssel indul, s lassan jut el addig, hogy szűkítve a kört megmutatja, ő most mivel tud hozzájárulni a kérdés megoldásához. Mondom, ezek konkrét cikkírási stratégiák, melyek mögött – még ha különböznek is – többnyire ugyanaz a szerkezet áll: kérdéstől anyaggyűjtésen és elemzésen át a megformált válaszig.

Még egy szót kell e részben szólnunk a cikkek belső hierarchiájáról. Ez természetesen nagyban különbözhet egy kis cikk, egy nagymonográfia, gyűjteményes kötet, tankönyvszerű ábrázolás esetében. Az ilyen összefoglaló művekben is kell lennie egy végső tanulságnak; de a következő belső hierarchia inkább az egyes fejezetekben (vagy szakaszokban) mutatkozik meg.

Eszerint a jó cikket össze lehet foglalni egy főigazságban, tézisben. Ez a tézis bizonyos alárendelt eredményekből összegződik. Az alárendelt eredmények fedezete viszont a feltárt és kellő részletességig elemzett bizonyító anyag.

Ez a hierarchia jó iránytű az olvasónak is. Sok olvasó veszik el a részletekben, ahogy mondani szokták, nem látja a fától az erdőt. Lehet hogy számára nem több az írásmű, mint sok-sok adat. Az elemző, értő olvasó természetesen gondosan megfigyeli ezt a bizonyító anyagot is, de észreveszi, hogy a szerző hol mondja el az ezekből kiolvasott alárendelt eredményeket, mintegy altételeket. Végül amikor leteszi a könyvet, felteszi a kérdést (tudatosan vagy ösztönösen): most mit olvastam? mi értelme volt ezt elolvasni? És akkor feleletül valamilyen módon (mondva vagy nem kimondva) megjelenik elméjében a „főigazság”, a tézis.

Ez az eszményi eset, hasonlóan ahhoz, amikor egy tökéletesen artikulált és gazdagon feltöltött, mégis egységbe foglalt zeneművet olyan ember hallgat, aki (tudatosan vagy tudat alatt) mindenre reagál, amit a szerző beleírt.

(A II-IV. részlet a következő Füzetben)

Jegyzetek a liturgiáról

23. Halottak napja

E nap nem egyszerűen a halottakra való emlékezés napja, hanem az értük való közbenjáró imádságé. Kifejezésre jut benne a „szentek egyessége”, vagyis a küzdő, megdicsőült és szenvedő egyház összetartozása; de kifejezésre jut benne az Egyháznak a tisztítótűz létezésébe vetett hite is. Amikor Mónika, Szent Ágoston édesanyja szülőföldjétől távol haldokolt, utolsó kívánsága az volt: „Ne törődjetelek velem, hol temetitek el e testet, csak hogy megemlékezzetek rólam az Úr oltára előtt.” Ő is hitt abban, hogy az imádság és a szentmiseáldozat áthidalja a halál szakadékát, s javára lehet neki a túlvilág.

A középkorban a halottakért való imádságos megemlékezésnek nem egyetlen alkalma volt a halottak napja. A mindennapi megemlékezésen túl (a halotti kis-zsolozsma imádkozása, a fohász minden óra végén) az ünnepi időszakok lezárását követő első hétköznapon mintegy pótolták azt, hogy az ünnepi időben elmaradt az Officium Mortuorum, s „Halotti Szolgálatot” végeztek. Ezen összefoglaló szolgálatok sorába iktatódott be a novemberi megemlékezés is. (Arra gondolva, hogy a halottakról az ünnepet követő első köznapon emlékeztek meg, nem tűnik valami liturgikus gondolatnak az, hogy a mai naptárban a halottak napja kiszorítja helyéből a vasárnapot, melynek elsőbbségét éppen a zsinati Konstitúció 106. paragrafusa kívánja helyreállítani...)

Zárjuk e rövid jegyzetet Szent Ágoston beszédének részletével (vö. Népszolozsmák 221-2. oldal): „Megléhet, hogy az emberi szív nem bánkodik, mikor elveszíti valamely szeretettjét. De jobb, ha bánkodik az emberi szív, majd gyógyulást talál, semminthogy bánattalanságában embertelenné váljék. Mária, Lázár testvére ragaszkodott az Úrhoz, és mégis bánkódott testvére halálán. De mit csodálkozol Márián, mikor maga az Úr is megsiratta Lázárt, holott tudta, hogy menten föltámasztja.”

Jegyzetek a liturgiáról

24. Mondatrend – a mondat rendje

„Mindenható, örök Isten! Te mindig többet adsz nekünk, mint amit megérdemeltünk és kívánhatunk. Áraszd ránk irgalmadat, bocsásd meg mindazt, amivel lelkiismeretünk vádol, és amit szinte már kérni sem merünk, add meg túláradó atyai jóságodból.”

Ezt a kollektát imádkozzák ma az évközi idő 27. vasárnapján hazánkban a katolikus miséken. Hogyan lehetne rendbe hozni ezt a mondatthalmazt? Lássuk először, hogyan tartoznak össze a szétszabdalt rész-gondolatok, hogyan alkotnak egy egészet az eredeti latin szövegben: „Omnipotens sempiterna Deus, – qui abundantia pietatis tuae et merita supplicum excedis et vota: // effunde super nos misericordiam tuam, // ut dimittas quae conscientia metuit, – et adicias quod oratio non praesumit.”

Miután az oráció a szabályszerű liturgikus jelzőkkel megszólította Istent, egy isteni tulajdonságra hivatkozik (abundantia pietatis) majd annak sokszor megtapasztalt megnyilvánulásaira (qui et merita supplicum excedis et vota). A „pietas” az az érzület, mellyel a szülő a gyermek felé, s a gyermek a szülő felé fordul: atyai jóság illetve gyermeki tisztelet. Mivel most *Isten* pietasáról beszélünk, az ő atyai jóságára, annak nagy *bőségére* hivatkozunk. Az atyai jóság *bősége* nyilvánul meg abban, hogy „aránytalan”: felülmúlja gyarló érdemeink mértékét, és felülmúlja vágyaink tárgyát.

Az Egyház ezen felbátorodva mer Istenhez fordulni esdeklésével (vö. supplicum = meghajlók, földre esők). A kollekta második felében azt kérjük, hogy ez az abundantia pietatis (Isten atyai jóságának bősége) indítsa őt irgalmának emanálására, kiárasztására. És mivel 1) ez az irgalom nem az esdeklők érdeméhez van méretezve, vegye el azt, ami tudatunkat rettentí (conscientia egész tudati világunkat magába foglalja); másrészt 2) mivel ez az irgalom túlhaladja, felülmúlja még vágyaink tárgyát is, adja meg azt, amit kimondani sem merészel imádságunk.

A kérés alapja tehát Isten atyai jóságának bőségében való hit. Ennek két megnyilatkozása van, s mindegyikből egy kérés következik: felül-

múlja érdemeinket: ezért meg tudja szüntetni, ami tudatunkat érdemtelenségünk miatt gyötri; és nagyobb tud adni vágyakozásunk bármilyen tárgyánál: ezért az előbbi negatív ajándékon (valami megszüntetésén) túllépve (*adjicias*) megadhatja, amit mi imádsággá sem tudunk vagy merünk formálni. Hiszen „mi még azt sem tudjuk, miképpen kell kérnünk, de maga a Lélek jár közben értünk szavakba nem foglalható sóhajtasokkal” (Róm 8, 26.).

Mi következik ebből a fordításra nézve? Az „*abundantia pietatis*” nem szakítható el a megszólítástól; nem köthetjük azt át a második, kért részbe, hiszen az egész oráció ebből a felismerésből indul ki. Továbbá nem szakítható le Isten megszólításáról egy durva „TE”-vel. Mi nem Istennek hozzuk tudomására, hogy ő milyen és mit tesz, hanem szent nevéhez hozzá kapcsoljuk a számunkra pillanatnyilag legfontosabb tulajdonságát. (Az orációkból egy ostoba nyelvi babona miatt írtották ki az „aki” vonatkozó névmást. Aki ismeri a magyar irodalmat, tudja, hogy az „aki” szócskát magyartalanságnak ítélni merő tévedés. Az sem igaz, hogy az „aki”: vonatkozó, a „ki” pedig: kérdő névmás. A kettő közt csak stilisztikai, ritmikai, eufonetikai különbség van. József Attila: „Én, ki emberként vagyok élve boldog...”)

A latinban lévő szembeállítást követve világosan el kell tagolni egymástól a befogadó ember kettős, felülhaladott „mértékét” (*et merita, et vota*). Ez alapozza meg az irgalom kiadásának kért kettős hatását. (Mellesleg: a latin oráció – szemben az oltármisekönyv fordításával – nem mondja, hogy Isten *mindig* többet ad, mint amit megérdemeltünk és kívánhatunk.) Meg kell őrizni a kollektá végén a nyelvtani párhuzamosságot: *dimittas... metuit, adjicias... praesumit* (vedd el... félünk; add meg... merünk). Látva ezt a párhuzamot, még inkább zavaró, ha az oráció elejéről ide átkóvályog az „*abundantia pietatis*”.

Mezey László így fordította orációnkat:

„Mindenható és örökkévaló Isten, aki atyai jóságodnak bőségével az esdeklők érdemeit felülmúlod, de még azt is, amit kérhetnek: áraszd ki reánk irgalmasságodat; vedd el mindazt, ami tudatunkban félelmet kelt, és add meg, amit imádságunk még kérni sem merészel.”

ÉNEKES ZSOLOZSMA az Esztergomi Breviárium alapján a Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom kiadványai): **0.** Népzsoltoszmák. – **1/A.** Nappali zoltároskönyv (Diurnále). **I/B.** Éjszakai zoltároskönyv (Nokturnále). **II/A.** Ádventi Diurnále. **III/A.** Karácsonyi Diurnále. **IV/A.** Nagyböjti Diurnále. **V/A.** Húsvéti Diurnále. **(VI.** A Szent Háromnap zsolozsmái – megjelenés előtt.) **VII/A.** A szentek közös zsolozsmái (Diurnále). – **Psalterium latino-hungaricum – Latin-magyar zoltároskönyv.**

EGYHÁZZENEI FÜZETEK (A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzenei tanszékének és a Magyar Egyházzenei Társaságnak közös kiadványai):

I. folyam (Tankönyvek): I/3. Katolikus liturgika: A zsolozsma (Dobszay L.) I/4. Katolikus liturgika: Az egyházi év (Barsi B.) I/6. Liturgikus latin nyelvkönyv (Madas E.) I/7. A keresztény istentisztelet I. (Hafenscher K.) I/8. A magyar egyházzenetörténet forrásai (Dobszay L.) I/9. A himnusz (Szendrei J.) I/10. Latin-magyar himnáríum (Dobszay L.) I/11. A graduál-antifonák középkori kapcsolatai (Papp A.) I/12. A római mise énekrendje (Dobszay L.) I/13. Rövid bevezetés a zsidó liturgiába (Schmelowszky Á.)

II. folyam (Gregorián műfajok): II/1. Az alleluja (Szendrei J.) II/2: Az antifona (Dobszay L.) II/3. A responsorium (Szendrei J.) II/4. Gregorián példatár egyházzene tanszakok számára. II/5. Psalmorum Melodia (Dobszay L.) II/6. Responsoria de Psalmista (Dobszay L.) II/7. A Verbum Caro responsórium-típus (Szendrei J.)

III. folyam (Egyházi kórusművek): III/1. Lassus: Nyolc Magnificat. III/2. Fux: Ádventi Offertoriumok. III/3. Lotti: Mise-tételek. III/4. Resinarius: Responsóriumok. III/5. Polifon vesperás-zoltárok és antifonák a Rhau-gyűjteményből. III/6. Dufay: 15 himnusz. III/7: Középkori angol carolok. III/8: Palestrina: Himnuszok. III/9. Korai polifónia I. A kezdetektől a Codex Calixtinusig (Mezei J.). III/10. Genfi zoltárok négy szőlamban Claude Goudimel harmóniáival I-II. III/11. Schein: 18 karácsonyi korál. III/12: Kétszólamú reneszánsz kórustételek (egyneműkarra). III/13. Bicinia Sacra.

IV. folyam (Hangfelvételek): A magyar népének népzenei felvételeken, 8 kazetta (Dobszay L., Németh I.). – Éneklő Egyház I-VI. kazetta.

Dobszay L. liturgiai tárgyú könyvei: A magyar népének. – Zoltárelmélkedések, zoltártmagyarázatok. – A szentmise magyarázata. – Jegyzetek a liturgiáról. – Barsi B.–Dobszay L.: „Íme, most fölmegyünk Jeruzsálembe”.

Kaphatók a Zeneakadémia egyházzenei tanszékén (VI. Vörösmarty utca 35.) — Egyéb információk, olvasnivalók: a www.egyhazzene.hu honlapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímezett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
